В ЯРАХ

З високої гори видно села, ліси... А на горі порито ями. Ями темні і в них темно. Стук далеко розноситься під землею, гуде чавуном. Стук і балачка. Під землею в темряві, в пітьмі гостро б'є копаниця глину. Одколюються шматки жирної сизої глини: упаде кам'янистий, розляжеться, порозлазиться у всі кутки печери темними тінями. Заховались в печерях глибоких копаниці, б'ють та стукають. А наверху день, пече сонце, посміхаються з худої знесиленої трави, пожовклої, мов од морозу... Лише полинь пожмакує повирізуваним срібно-сірим листям... Перестав, стомився, замовк стук, луна рознеслась по ямі німо й глухо. Темрява. Зазирає в яму сонце, хоче досягти дна... Без сонця сидять, обидва на вогкій глині, повиті тінями. Копаниці лежать осторонь.

— Хведоре, в тебе немає борошна?

— Немає,—чутно зітхнув Хведір,—чорт його знає, що робити... А ще багато й копати. Риєш, риєш без кінця, а нічого не видовбав і досі... Ганчарі корови мають.

— Ти хоч дітей не маєш,—заздро вимовив Каленик. Пітні обличчя подивились на кучу глини...

— Проклята! — Хтось з них вимовив. А Хведір підняв руку, заворушив мотлохом, обчепив м'язи...

Закурили. Обидва були босі; потрепані, грубим шкуратіком пообтягувані, здорові ступні одливалися на вогкій глині. Заморено дихали, і піт з бороди крапав на пошматовану, замазану сорочку; на носі, на лобі текли "краплі...

А зверху, крізь проруб показувалось бліде, синювате небо; иноді проносились хмари й тоді робилося ще темніше.. Каленик знову щось пробалакав. А Хведір подивився.

— Чи скоро закінчимо?

— А, чорт його знає... Може повірять ганчарі, то й так дадуть борошна?

— Якби то!

Взялись за копаниці й знову падали на долівку шматки глини; важко одгукувалась луна, бігала з одного кінця в другий довго, довго... і зомліла ніжними тремтіннями—замирала; а там знову новий розгін колихався без кінця. Били не разом, по черзі і од того ще дужче нісся, замирав гул...

Каленик і Хведір — брати, жили в сусідах, бідкалися, зранку щодня ходили копати глину. Без сонця... І очі в них були блискучі, дивились глиною сірою, сірою... А ввечері вертались додому, спали міцно.

Затихло, покидали копаниці, а сами лізли догори; переставляли потрепані ноги по пічурках. Вилізли, заболіли очі; а сонце висушило піт, принадно смажило тіло, вщупувалось по-за одягом. Каленик обітерся сорочкою, розвіз грязь і сів. Хведір подивився на небо.

— Дощу не буде... От, слухай, якби завтра повитягати, скінчити та взяти борошна!

Той згодився, покивав головою. Хведір згадав:

— Давай обід варити.

— А хліб?

— Та вистачить. — Руки мокрі, од глини брудно-сині, витер об штани. Закашляв довго, пильно і вихаркав на пожовклі квіти чорний, важкий ворох слини. Високо підвів груди.

— Ху,—заморено дихав.

— Ти-б пішов до доктора. А то в тебе щось таке... неладне!

— Ходив. Грошей немає на лікарство!

— А без грошей не можна? Там все-ж є в вольниці!

Подивився Хведір:

— Є, є... Та не для нас. Он піп брав у доктора без грошей, а я не піп, так мені не можна... Шкуродери!

І знову закашляв, наллялося кров'ю обличчя і він вискакував, подавався вперед, ніби його хвиля штовхала.

— Ото!—похита в головою Каленик:—наче, дивиться, й здоровий, а недовговічний.

Це вдарило Хведора і він мовчки прикусив губу та обсмикував вуса.

— А якби хоч трохи достатків. Дав-би та купив ліків... Немає—розвів руками—робиш і немає. Як воно другі? Такий був, як і я, а тепер розбагатів. Ну, ось тобі, Хведось!

— Е, в того була коняка, спекулянчив. Піджився. Ну, годі! Йди по дрова, а я піду наберу води.

Розійшлись. Ліс шепотів унизу, обмережувався на жовтому піску. Бугри од глини, зарослі вижов-клою лободою, розтріскались. А ями глибокі, залляті жовтим сонячним сяйвом, потім сірими листочками, ховали дно... Густо ями: одна біля одної. Побуравились копаницями, а стіни шерехувато розкололись. Поламані, нерівні... А внизу схилився кучерявий, дубовий ліс. Він завжди балакав і заглажувався під луки і де-не-де обіймав зелених.

Повернулись назад. Каленик ніс у казанку воду, а Хведір—дрова. Осторонь, якраз над ямою стояли рогачики, а на них почепилось на палиці колесо з великими спицями—ним втягували глину... А недалеко майже на самій горі, верба общипана коливавалась, переморгувалась з далеким лісом. А вони сиділи, багаття тріскало, розгоралось... Каленик мовчазний, з рудою бородою дивився кудись на ліс, на низ; пальці у нього отперли, зігнулись.

Хведір повернувся, ліг на спину, заложив за голову руки:

— Оце кінчимо, та й плюнемо.

І кашляв, хватавсь за груди. Каленик. жалісливо кидав крадькома очима та зашкарублими руками вертів цигарку.

Тіні шматками падали по буртах, падали на обличчя, задивлялись на мережаний пісок. Каленик думав, потім повагом сказав:

— А добре, що 'ти не маєш дітей.

— Добре?! Через жінку не маю... Він жалкував за дітьми...

Пообідали, стомлено позіхали обидва, витягували руки.

— Спати хочеться...

— Ніч є за-для того! Що ти — барин хіба?

Сонце пекло не так, один бік ями обливався неглибоко сяйвом. Цвіли очі, посмішка загравалась у Хведора...

Через гору тягнувся дзвін... далекий, знесилений пропинався через неї.

— Кого це ховають?

— Тепер що-дня, майже.

Хведір веселішав, бо трохи відпочив. .. Шелеснула під мову обкусана верба, а груди забігали швидко...

— Ну, лізьмо! — і обидва полізли в яму. Знов> стук, грюкіт—то високий, неясний, то низький, кривий.

Падає глина, а там одберуть її ганчарі; а може на підводах спочатку, а потім залізницею одвезуть на завод. Далі наліплять з неї горшків, мисочок, обмалюють чудовими фарбами... Не побачуть Хведір та Каленик надзвичайної краси...

Керамника то, а це—глина. Сіра, сіра пов'їдалась в тіло та струпами забризкалась...

...Цей рік—посуха. Стужно приходиться обом, потроху ще тримаються.

— Надія на глину, хоч проклята, а через неї їмо шматок хліба!

І ...Відпочивали часто. Хведір кашляв і тут, але не №ак. Обернувся.

— Уже на Катеринославщині люди дохнуть, як мухи ^-в-осени.

— А в нас? Батрачка з дитиною вмерла. Недавно... Опухла, посиніла...

: ...Мовчанка.

— Може в комнезам? Чуєш!

— А хто-ж тоді позичить борошна? Та й то казати, як провідає хто з лісовиків, то не помилують, мабуть.

і Якби жили в селі, а то забрались на яри, в Костен-ський... Мабуть обійдемось'

До заходу, за гору падало сонце. Сутінки прозорі в чорніли, а далі полум'ям зітлілим згасала прозора мовчанка...

Сиріше розносився дух глини. Становилось мокро у печерях.

— Ну, досить копати! На завтра буде що витягати!

Вилізли вдруге. Замісць сонця їх зустріла зоря к жовторожевою пеленою... ^

Витерли обличчя об сорочки. Каленик начепив і куцину, а Хведір журьу. Зверху в'їлись широкі кінці 5 копаниць...

Пішли...

Зірки не блимали, бо було ще рано...

Йшли обидва стежкою, через ліс. Вона вимилилась к, водою і схожа була на кручу. Занесена пісками, вкрита ї щебнями, крутилась по-між кущами і показувала [' иноді товсті коріння дубів.

Хведір побіг, зареготався. З гори понесло хутко униз, за ліс.

Каленик плюнув, сказав:

— Диви, який веселий, а дома жінку мабуть бити буде!

Каленик повагом, великими чобітьми обминав говсте коріння, вимите дощами.. Поводив рудою бородою. Нарешті зійшов з гори.

— Чого ти так черепашиш? — крикнув Хведір і його голос був життєрадісний, повний весняного гаму, лунав у співах вечора.

Каленик подивився на чоботи, вони почорніли, руді латки поховались.

— Диви, роса впала!

— Справді.

Зраднішав Каленик, сіпав ногами, бо він ходив так: сіпне, поставить ступню, відпочине з мент, тоді знову сіпне. В очах у обох глина сіра розтавала, а радість, немов облита росою — заблискувалась полум'ям.

Перед очима, на південь, захилила обрій гора, одрубом пішла од річки і вкрита лісами де-не-де піскуватилась.

Там на горі яранське кладовище. Волохаті хрести, а посередині бересток. Давнє кладовище, схоже на старого облізлого ведмедя...

Розчепирив свої лапи ведьмідь, вигнув спину хмарами .. Стоногий ведьмідь!

За горою, мабуть, села і люди. А ближче луки обгорнулись зеленою рядниною, щоб не змерзнути.

Замотрошився деркач: дрр-дрр.

Вечірні смутки жовтою пеленою закрасу-вали левади. Левади, і ще левади... Плуг не проходив, не тріщав перієм. Цілиною співає під ногами придавлений перій, високий, пручкий, як дівочі груди...

А деркач свою думку тягне, забувається.

Здалося Каленику, що рвуться об леміш, об чересло нитки перія.

...Здалося й розмріялося.

На левади впала пороша рос...

...Перейшли через дорогу; починався Костенський ліс, а там, за ним яри.

Хатки попритулялись на скелях, над проваллями...

— Ти мені позич картоплі, а то Катерина мене з'їсть,—обізвався Каленик до Хведора.

— Гаразд, пришли кого-небудь. Прощавай, завтра раненько щоб там був!

— Добре!

Соковитий вечірній зір луків розтягався... Порвався, пропав. Волохаті руки дубів вились по стежці.

Через дерево загавкав собака.

Назустріч вибіг хлопчик, зовсім маленький ще, почепився на руку боязко.

— Тату, тату! Хліб є?

— Сьогодні картоплю будемо їсти, завтра хліб.— А сам одвів очі кудись на город, став. До хлопчика промовив:

— Івасю, йди в хату!

Одійшов Івась, сів недалеко на пеньку.

— А вчора хліб мати дістали! — всміхнувся він.

Каленик зняв копаницю, обіперся. Жінка вийшла з хати.

— Борошна приніс?

Він мовчав, а Катерина не вгомонялась. Потім раптом крикнула:

— Наробив дітей! Годуй!

Розгорілась кров, здвигнулась рука од копаниці, а сам слабо сказав:

— Катерино! Не був ніколи... Не знаєш мене чи що? На картоплі посидимо. Побіжи до Хведора; обіцяв дати!

Жінка заспокоїлась.

— А завтра буде?

— Завтра витягнемо глину, тоді й борошно буде! Скинув біля присінків мотузок, взяв на руки Івася. Хведір жив насупроти і жінка хутко повернулась,

у пелені несла картоплю...

Яри поринали в завісі синього серпанку.

Каленик дивився на горщик, облизаний жовтим зубастим язиком. Випустив з рук Івася.

Хата кострубато похилилась; погнила і мовчазно насунула бовдур високий, товстий. Маленькі вікна задивлялись на багаття.

— Ну, йди!—жінка нетерпляче покликала їсти. Каленик сів, повеселішав.

— Катрусю, не журись. Завтра буде борошно!

А маленька дитина, менша за Івася, підняла руки.

— Е, е!

Всміхнувся Каленик.

ЗО

— А знають, що таке хліб... Немає землі, дитинко [а то-б не журились. Хто хліборобив, тому дали,

а таким як я,—дулю... А втім не подохнемо.

Забрязкотіли миски. Івась почепився на шию батькові і сховався з ним у хаті.

Запустіло в подвір'ї...

На ярах парких висвічувались хатки—там спали, .чекаючи завтрішнього, голодного дня... Через кручу, ' на другім кінці, виглядала Хведорова хата. Мертво.

Багаття загасло й огонь не грається на мокрому ^-тумані. З річки продирається потоками теплий пар.

Молодіє ніч. А небо затяглося хмарами, насупило брови. Стереже однобарвну хмару. Кладовище стоїть — осторонь, просунуло в пазуху хмар волохаті руки.

Стома...

Раптом пронісся загартований вітер і повідомляли І дуби один одного.

...Враз наповнились синім сяйвом ярки, засвітилось подвір'я.

Блиснуло і вмент золота гадюка зарилася у хмари.

А в підгір'ї ліс зашепотів.

Ударило.

А потім забризкав дощ... Забилось, залопотіло... Рипнули двері. Каленик глянув лагідно.

— Не оставляє таки доля — і пішов у хату. Ніч промайнула хутко.

Каленик одягся, взувся, нап'ялив шапку. Зійшовся там, де сходилися дві стежки, з Хведором. Поздоровкався. Хведір побіг, сковзаючись із гори, вперед. А Каленик зареготався.

— Ти сьогодні жінки не бив, того, мабуть, і веселий?

—А ти чого не надутий?

— Та я за дощик радію!

На листі стоманітним діямантом налились роси; од зорі зачервонілись луки; спереду тільки висока гора, залита лісом...

Хведір сміявся:

— Тебе жінка не била?

— Слухай, Хведоре, ти смієшся. А знаєш... Під гарячу руку замилую... Чортам буде тошно. Терплю, але як і ввірветься...

Хведір поміряв його поглядом:

— Я знаю: навкулачки ти вмієш, а тут куций, брате!

(Збризкувались прозорим, м'яким склом... Підходили до глинищ. Та-ж сама гора. І з неї видно однакові села...

Але Каленик полохливо обмер, обірвався:

— Диви!

1 жаху повні широкі, покров'янілі очі бігали по ямі. Хведір ковтнув глину, ноги затрусилися.

— Діждались дощика!

— І борошна — заїкнувся несамовито Каленик, потім припав з копаницею, підкопувався до заваленої ями.

— Може нетовсто, зверху тільки?

Сів і Хведір, брав руками важкі шматки і з прокляттям викидав...

...Каленик одкинув далеко копаницю.

— Що? Раділи за дощ? А тепер...—і раптом прокляв долю, дощ і глину.

— А їсти'

Завалена глиною яма, насмішкувато сіріла. Стояв синій ранок.

Верба общипана зрухнулась, затрусила мрякою, 1а біля заваленої ями прибилось дощем вчорашнє йбагаття—вугілля.

— Що робити?

— Підемо на заробітки.

— А жінка? А діти?

— А то не знаю. Тут де-небудь пристроїш!

— Тут де-небудь? — гірко перекривив Каленик,— я не піду додому. В село піду, може наймусь, або юозичу дещо!

Потім повернув вправоруч на дорогу.

...Каленик ходив наймatись, його всюди стрічали з посмішкою і розводили руками.

— Самим не стає їсти!

І він обурений вернувся додому. Після дощу чебрець розривався в сонячному по-Гвітрі. Хата посвіжішала, бо бур'ян, що ріс на стрісі, позеленів. Катерина зустріла Каленика:

— Кінчили вже?

Він мовчав і дивився на діти. Катерина знову:

— Чого мовчиш? Хіба може...—боялась доказати, нервово перебирала пальцями передника.

— Завалилась яма!—вибухнув—і не балакай, а то вб'ю. Уб'ю!—і підняв руку.

— Коли це ти став такий? Лякаєш? Ох, горенько! —заскаржилась і раптом змовкла. — А потім знову: Йолопе, чого стоїш"? Нічого не їли сьогодні. Пху на тебе!—обернулась і плюнула.

Розлилась живцем кров по жилах. Надулись жили.

— На тобі! —Вдарив і вмить пішов у хату. Вона схватилась за голову і тихо сіла на порозі.

Не плакала. Івась прибіг.

— Мамо, я хочу їсти.

А там провалля сходили, підіймались на гору. Каленик проліз крізь двері.

— Катерино! Я йду на заробітки. Кажуть, що в Ковалівці хліб є.

— А я?

— Продаси кохту, мій піджак, поки-що. А там я навідаюсь.

Нічого не відповіла. Злісно подивилась услід. Постать Каленика трохи пригорблена нижчала в яру… Він пішов до Хведора. А маленька дитина злізла на руки до матери і закричала:—е,—е!

— їсти хочеш,—спитала Катерина і щільніш притулилась до дитини…

…Каленик вернувся з Хведором, взяв клунка і винуватий підійшов до жінки:

— Ну, прощавай! Не сердься, та бережи себе. Скотилась сльоза. Поцілував Івася і пішов.

А Катерина дивилась услід.